

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ В НАЦІОНАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ: ДИСКУРС ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИХ СТУДІЙ

У статті розглядаються особливості морально-етичної інтерпретації християнської філософії в українській літературі ХХ століття у національному контексті та актуальні напрями розробки теми рецепції християнського феномена у слов'янському літературному просторі.

Ключові слова: християнська філософія, біблійна рецепція, національний аспект, інтертекстуальні зв'язки.

В статье рассматриваются особенности морально-этической интерпретации христианской философии в украинской литературе ХХ века в национальном контексте и актуальные направления разработки темы рецепции христианского феномена в славянском литературном пространстве.

Ключевые слова: христианская философия, библейская рецепция, национальный аспект, интертекстуальные связи.

The paper analyzes the peculiarities of ethical interpretation of Christian philosophy in the 20th century Ukrainian literature. Another aspect considered in the paper is reception of the Christian phenomenon in the current Slavic literary space.

Key words: Christian philosophy, Bible reception, national aspects, intertextuality.

Процес глобалізації, що й нині триває у загально-світовому культурному просторі, вихід України з ідеологічної кризи, що тривала за часів радянської влади, відкриті можливості щодо репрезентації українського народу у світі як такого, що має свою, культурно вартісну, національну літературну традицію – все це вимагає від вітчизняної науки нових підходів до вивчення і аналізу українського літературного надбання минулих років і сучасності, особливо ж – уваги до загальнолюдських полікультурних сюжетів і образів. Однією з парадигмальних загальносвітових образно-сюжетних структур є Святе Письмо. Новозавітні образи і мотиви, їх рецепція у творчості письменників є спробою пошуку універсального імперативу людського буття та взаємовідносин, духовною картиною сучасності, тож дослідження цього аспекту культури людства наразі є актуальним.

Метою нашої статті є висвітлення основних поглядів сучасного літературознавства на переосмислення християнських питань, їх творчої інтерпретації у літературному доробку письменників ХХ століття пострадянського простору, зокрема акцентування уваги на поглядах науковців щодо етико-естетичної складової рецепції феномену християнства у власне українській та інших національних літературах. Маємо на меті висвітлити науковий дискурс літературознавчих студій сьогодення на вищезначене питання та окреслити актуальні на нашу думку напрямки розробки теми рецепції християнського феномена у слов'янському літературному просторі.

За тоталітарного режиму тема інтерпретації біблійних сюжетів та персоналій у творчості

письменників ХХ століття була табуованою і, фактично, не мала розвитку у культурних та літературних студіях того часу. Дослідження рецепції християнської моралі у творах української літератури здобувається на активізацію лише у середині 80-х рр. ХХ століття. Однак питома вага досліджень з цього напрямку припадає на аналіз сюжетних запозичень, вирішення проблеми рецепції Біблії в українській літературі різних періодів (Є. Сверстюк, В. Сулима та ін.), дослідження герменевтичної складової текстів (С. Сухарева), інтертекстуальність (Г. Новікова), потрактування євангельських образів з точки зору їх художньої цінності для світової та національної літератури і лише в окремих студіях, присвячених проблемі потрактування інтерпретації релігійного дискурсу у творчості письменників часів соцреалізму літературознавці (В. Антофійчук, І. Бетко, А. Нямцу), констатуючи необхідність перепрочитання української літератури ХХ століття, наголошують на змістовій місткості етико-естетичних та моральних питань.

Передумови до ретельного вивчення питання взаємозв'язку трансформації християнської естетики у літературній творчості та соціокультурного й історичного тла епохи, у якій живе і працює творча інтелігенція створює М. Балаклицький, що, досліджуючи творчість Івана Багряного, акцентує увагу на становленні письменника як релігійного мислителя. Окрім того, науковець виокремлює ознаки «нової релігійності», звертає увагу на національний аспект, з'ясує причини та сутність релігійних пошуків письменника, їх вплив на сюжетно-композиційну побудову його творів, систему образів та характерів, художній стиль автора [3].

В. Панченко та Д. Гусар-Струк у своїх наукових студіях розглядають проблему моралі у контексті модерністської переоцінки вартостей, що відбувається у мистецтві та у культурі в цілому на зламі століть, вивчаючи творчість В. Винниченка. Дослідники акцентують увагу на тому, що християнська мораль героя ХХ століття зазнає суттєвих змін саме під впливом суспільних, економічних та історичних змін, що відбуваються у світі [15].

Л. Горболіс у своїх наукових студіях звертає увагу на естетичній трансформації християнської моралі у творах письменників кінця ХІХ – початку ХХ століття та визначає проблемною категорією релігійну мораль народу, яку визначає як систему історично і емпірично посталих знань, норм, неписаних правил поведінки, що синтезують язичницькі, християнські та народні традиції, внаслідок чого стосунки персонажа з Богом, сакральним світом, природою, громадою і визначають стиль життя, культуру поведінки, спосіб мислення та шляхи самореалізації героя [6]. Літературознавець наголошує на необхідності вивчення специфіки інтерпретації біблійної сюжетно-образної системи у творчості письменників не лише з боку літературознавства, а й у культурологічному, філософському, етико-естетичному науковому дискурсі. За мету своїх досліджень Л. Горболіс ставить окреслити художню багатогранність сприйняття релігійної моралі народу у прозі українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ століття, обґрунтувати зв'язки вітчизняного літературознавчого процесу з широким культурним контекстом, зокрема з релігійним життям народу, з'ясувати роль письменників у піднесенні значення релігійної моралі українців [6].

Звертається до вивчення національного підґрунтя рецепції феномена християнства на прикладі творчості Наталени Королевої й І. Осташук. Свої розвідки він присвячує розгляду трансформації новозавітних образів та мотивів у творах письменниці, наголошує на проблемі потрактування Біблії як джерела художньої самосвідомості у романах авторки, врешті – звертається до релігійно-філософського дискурсу творчості Наталени Королевої. Дослідник акцентує увагу на тому, що лишаючи в полі зору загальноцивілізаційні проблеми добра і зла, міжособистісних стосунків, письменниця глибоко замислюється над зв'язками героїв твору з Богом [13].

Постать Наталени Королеви та трансформація євангельської сюжетно-образної системи в її романах та оповіданнях привертає увагу літературознавців В. Антофійчука та А. Нямцу. Актуальність праць А. Нямцу полягає насамперед в тому, що вони ставлять і вирішують ряд принципово важливих методологічних і методичних проблем дослідження світового літературного процесу. У них осмислюються суттєві закономірності міжлітературних взаємозв'язків і взаємодій. У зв'язку з глобальними геополітичними і духовними змінами на значних територіях загальнолюдської цивілізації постала гостра необхідність не тільки в осмисленні реалій сьогодення, але й у виробленні нових підходів до духовних цінностей класичного і недавнього минулого. Особливе значення і звучання мають ті аспекти традиції і культурної спадщини, які допомагають осмислити глибинні витоки

сучасних конфліктів і суперечностей. Легендарно-міфологічний матеріал зафіксував і художньо осмислив ряд універсальних станів і колізій колективного та індивідуально-особистісного буття, які зберігали значимість протягом багатьох століть і в останні десятиліття активно сприяють виробленню нового світосприйняття, здатного забезпечити стабільне існування людства. У працях А. Нямцу розробляється теорія рецепції класичних зразків у літературі і культурі ХХ ст., осмислюються закономірності їх впливу на морально-психологічну еволюцію цивілізації. Крім того, досліджуються теоретичні та історико-літературні аспекти функціонування традиційних сюжетів, образів і мотивів різних генетичних груп, здебільшого легендарно-міфологічних і легендарно-церковних [11].

В. Антофійчук звертається до проблеми своєрідності трансформації євангельського сюжетно-образного матеріалу в українській літературі ХХ століття, зокрема акцентує увагу на дослідженні поведінкових та ціннісних характеристик євангельських персонажів з урахуванням драматичних колізій у житті цивілізації ХХ століття, здійсненні аналізу літературних трактувань євангельського буттєвого простору як світу гуманізованого, розгляді формально-змістових чинників процесів рецепції та сюжетоскладання, які визначаються конкретно-історичними факторами національного буття, осмисленні ролі української літератури у створенні універсальних культурологічних моделей, побудованих на новозавітних ідеях, образах та мотивах, аналізі тих концептуальних чинників, які визначають формування в національній культурі «комплексу Іуди», «комплексу Пилата» та ін. Літературознавець звертається до характеристики онтологічних, поведінкових та аксіологічних доміант образів біблійних персонажів з оточення Ісуса Христа, які розроблялися українською літературою [1]. Науковець надходить висновку, що для художніх версій євангельського сюжетно-образного матеріалу в українській літературі кінця ХІХ-ХХ ст. характерне активне звернення до тих мотивів і колізій, які визначають трагічний підтекст новозавітних оповідей. Це передусім комплекс ідей, пов'язаних з образами Іуди Іскаріота, Понтія Пилата, оточенням Ісуса Христа. У цих випадках авторів цікавлять здебільшого ті поведінкові та морально-психологічні доміанти, які визначають сюжетний розвиток творів, а також своєрідність морально-психологічних мотивувань того, що відбувається. Художні моделі українських письменників, як правило, поєднують у собі найбільш актуальні з погляду окремої людини і нації загалом онтологічні та ціннісні проблеми, які набували принципового значення і звучання в різні культурно-історичні періоди буття українського народу.

Принциповою своєрідністю трансформації євангельського сюжетно-образного матеріалу в українській літературі цього періоду є більш-менш виражена розробка національно-патріотичних ідей. Домінантою трактувань матеріалу є його підкреслене або завуальоване осучаснення, зумовлене універсальністю і загальновідомістю євангельських сюжетів і образів, прагненням осмислити сучасне конкретно-національне з погляду всечасового, вселюдського [2].

Тож, формуючи нову ідеологічну парадигму наукових студій, літературознавці звертаються до розробки теми рецепції християнської філософії крізь призму загальнонаціональних ідей у літературі радянського геополітичного простору, акцентуючи увагу на тих етико-естетичних домінантах художніх образів, що притаманні певній національній традиції.

На ґрунті вищезначених досліджень маємо на меті розробити теорію щодо відтворення крізь призму традиційної української моралі євангельських образів та сюжетів у концептах дихотомічного типу на кшталт «людина-влада», «людина-натовп» тощо.

Соціально-історичне тло, на якому формувалося притаманне українському народові світосприйняття, виробило певні риси національної ментальності та визначило основні моральні засади української нації, що згодом відобразилися у традиціях, звичках, побуті, себто у культурному аспекті буття. Засновані на християнській філософії етико-естетичні імперативи трансформувалися під впливом національних моральних законів, що й було відображено літературним процесом як XX століття, так і попередньої доби. Специфічну трансформацію євангельських мотивів спостерігаємо ще у Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Котляревського, Лесі Українки, І. Франка, О. Кобилянської. Разом з тим, в українській літературі кінця XIX – початку XX століття формується новий тип національної свідомості, акцент якого припадає на людську особистість, її бажання, вчинки, протиставляється власне людське та соціальне, гостро порушуються проблеми честі, гідності, совісті, зокрема у творчості В. Винниченка, О. Олеса, О. Гончара.

На зламі століть, на тлі нестабільної історико-політичної доби радянського тоталітаризму мотив *олюднення* біблійних персонажів, зокрема не головних, а другорядних, починає використовуватись доволі активно. Вічні образи набувають загальнолюдських рис, їх історія інтерпретується у новому контексті, письменники радянського літературного простору ставлять питання щодо неоднозначності потрактування євангельських персонажів та їх вчинків, зокрема спираючись на ніцшеанську концепцію надлюдності, шпенглерівську філософію тощо.

Л. Коган чи не одним з перших звертається до розгляду рецепції образу Понтія Пілата (біблійний персонаж, що, як відомо, донедавна послуговався репутацією безваріантного «зла») М. Булгаковим, що звертає увагу на власне людські риси та якості прокуратора Іудеї, філософію страждання та спокути, Ч. Айтматовим, чия вставна повість про Понтія Пілата у романі «Плаха» перегукується із романом про п'ятого прокуратора Юдеї у «Майстері та Маргариті» М. Булгакова та Ф. Домбровським, що використовує образ Пілата як рецепцію «людини влади» тоталітарного режиму. Літературознавець акцентує увагу на зверненні письменства, по-перше, до біблійних мотивів, а по-друге – до використання другорядних персонажів Євангеліїв як носіїв певного морально-етичного конфлікту, що є умовно-традиційним (злочин-сумління, зрада-спокута тощо) й, відповідно, виходу їх на площинно-просторовий план головного героя [9].

Можемо спостерігати, що в наступні десятиліття означена тенденція лише посилюється: у творчості

Наталени Королевої централізуються постаті з оточення Ісуса Христа (Понтій Пілат, Марія Магдалина) і навіть ті, що лише умовно означені у біблійному просторі (Клавдія Прокула, Кай Понтій) – у романі «Що є істина?» та у збірці оповідань «Во дні оні»; Л. Андреев та В. Жураковський центральними героями творів висувають Юду, намагаючись виокреслити риси євангельського зрадника саме як звичайної людини, осмислити причини його зради та подальшого самогубства, моральні принципи та систему мислення, у Західній Європі з'являється низка творів, де головним героєм є Варавва, відбувається намагання простежити з точки зору людяності – як це: бути тим, замість кого розп'яли Христа.

В. Паутов у своєму романі-апокрифі «Шостий прокуратор Юдеї» змальовує традиційних біблійних персонажів (у тому числі – Ісуса Христа) у вигляді звичайних, простих людей, що мають анітрохи не містичну історію, а лише певні історичні реалії та абсолютно людські якості, намагається змалювати учасників євангельських подій з позиції олюднення тощо [8].

Оглядовий екскурс у літературу XX – початку XXI століття слов'янського геополітичного простору пересвідчує, що феномен християнства сприймається митцями слова крізь призму гуманістичних та антропоцентричних принципів. Традиційні біблійні образи переосмислюються і трансформуються як такі, що мають певний набір якостей людської особистості, і саме ці якості сутнісно зумовлюють етико-естетичні та моральні колізії твору.

Письменством слов'янського літературного простору розробляються суголосні соціальним: «людина і влада», «людина і закон», «людина і натовп» та ціннісним: «людина і воля», «людина і сумління», «людина і злочин» концепти, розкриття яких та ґрунтовне вивчення наразі є актуальним.

Важливим напрямом для досліджень літературними студіями є виокремлення з вищенаведеного саме національної специфіки розкриття концептів суспільної моралі у творчості письменників XX – початку XXI століття, тому що саме через призму національного усвідомлення та трансформації загальнолюдських (зокрема біблійних) світоглядних та морально-етичних настанов реалізується ідеологічна парадигма нації [2].

Своєрідні євангельські картини, створені кількома поколіннями українських письменників, стали складовою частиною світової літератури, для якої новозавітний сюжетно-образний матеріал є невичерпним джерелом ідей, образів та уявлень. Літературні міфи, розроблені письменниками на основі легендарно-церковного матеріалу, демонструють прагнення до предметно-побутової та морально-психологічної конкретизації.

При цьому провідною тенденцією залишається прагнення авторів до практичної гуманізації євангельських максим, осучаснення та «опредмечення» їх глобально позачасової онтології, актуалізації планів подій сучасними реаліями, філософсько-етичними концепціями. Цей процес ускладнюється і тією обставиною, що євангельські персонажі за своєю змістовою суттю є своєрідними морально-психологічними і художніми концентратами суттєвих аспектів людського буття в його індивідуальному та колективному виявах.

Морально-психологічний об'єм пам'яті цих образів у силу своєї багатопланової універсальності має виняткову пристосованість до запитів різних духовних континуумів, що створює продуктивні можливості для їх активного функціонування в різних національних літературах.

Колосальний заряд моральності, який міститься в Новому Завіті, не тільки не виснажується під впливом глобальних катаклізмів і повсякденного «виживання» та спотворення, а навпаки, постійно розширюється й закріплюється за рахунок процесів духовного зближення народів світу.

В усі періоди свого становлення, утвердження і розвитку українська література підкреслено орієнтувалася на Біблію, яка сприймалася не тільки як джерело образів, але й як основа духовного буття нації. Саме тому біблійна парадигма стала домінантною в українській художній словесності [6].

У різні культурно-історичні епохи по-своєму виявлявся зв'язок новозавітного сюжетно-образного матеріалу з українською літературою, демонструвалися різні форми і способи його трансформації. Принагідні міркування про це висловлювали у своїх працях Н. Алексеєнко, О. Засько, С. Кирилук, Ю. Клим'юк, В. Косяченко, Б. Криса, М. Кудрявцев, О. Матушек, Б. Мельничук, Г. Нога, О. Новик, Ю. Пелешенко, Т. Рязанцева, В. Саєнко, Е. Соловей, М. Сулима, А. Ткаченко, Л. Ушкалов, Г. Штонь та ін.

Протягом останніх десятиліть з'явилася низка досліджень, в яких проблема рецепції Біблії в українській та світовій літературі розглядається з урахуванням сучасних естетичних критеріїв та світоглядних орієнтирів. Це стосується, зокрема, праць М. Жулинського, О. Мишанича, А. Нямцу, І. Бетко, Л. Голомб, В. Мокрого, Л. Мороз, Я. Розумного, Л. Рудницького, Т. Салиги, Г. Сивоконя, В. Сулими, М. Яценка та ін., в яких розглядаються здебільшого питання функціонування біблійних образів та мотивів у творчості українських письменників давньої та нової доби, а також досліджуються закономірності й своєрідність трансформації новозавітного сюжетно-образного матеріалу в світовій літературі. Характерною ознакою досліджень названих вище авторів стало те, що в них переглянуто ставлення до християнства та його основної книги, яке нав'язувалося в часи тоталітарно-атеїстичного тиску [6; 1].

Проблема самоідентифікації української нації (зокрема через писемне слово) у загальносвітовому соціополітичному просторі вимагає від літературознавчих студій (зокрема компаративних) нових досліджень у напрямі вивчення та аналізу власне національної традиційно-історичної моралі та її впливі на рецепції християнської філософії у літературі не лише українській, а й приналежній до слов'янського літературного простору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антофійчук В. І. Євангельські образи в українській літературі XX ст. : [монографія] / Володимир Іванович Антофійчук. – Чернівці : Рута, 2000. – 335 с.
2. Антофійчук В. І. Своєрідність трансформації євангельського сюжетно-образного матеріалу в українській літературі XX ст. : дис. ... доктора філол. наук : спец. 10.01.01 – «Українська література» / Володимир Іванович Антофійчук. – К., 2001. – 385 с.
3. Балаклицький М. А. Іван Багряний : «нова релігійність» як конструктор художньої творчості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 – «Українська література» / М. А. Балаклицький. – К., 2003. – 19 с.
4. Банацька Н. А. Християнські мотиви та образи в драматургії Лесі Українки (морально-ціннісні аспекти) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 – «Українська література» / Наталія Анатоліївна Банацька. – К., 2000. – 195 с.
5. Бетко І. П. Біблійні сюжети і мотиви в українській поезії кінця XIX – початку XX ст. : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 – «Українська література» / Ірина Петрівна Бетко. – К., 1992. – 211 с.
6. Горболіс Л. М. Художня парадигма моралі в прозі українських письменників кінця XIX – початку XX ст. (народнорелігійний аспект) : дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.01.01 – «Українська література» / Л. М. Горболіс ; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2004. – 409 с.
7. Карпов І. П. Роман М. А. Булгакова «Мастер и Маргарита» в православном прочтении / И. П. Карпов // Открытый урок по литературе. Русская литература XX века : [пособие для учителей]. – М. : Московский Лицей, 2001. – С. 354.
8. Ковельман А. Євангельський образ толпи / А. Ковельман // Знання – сила. – 1992. – №1. – С. 90–96.
9. Коган Л. Н. Иисус и Понтий Пилат: три интерпретации одного вечного сюжета / Л. Н. Коган // Философия и социологическая мысль. – 1990. – № 9. – С. 46–53.
10. Новікова Г. А. Українська література другої половини XX століття в біблійному інтертексті (на матеріалі творчості В. Дрозда, Р. Іванчука, К. Мотрич) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01. – «Українська література» / Галина Анатоліївна Новікова. – Х., 2007. – 21 с.
11. Нямцу А. Є. Легендарно-міфологічна традиція у світовій літературі (теоретичні та історико-літературні аспекти) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : спец. 10.01.04 – «Література зарубіжних країн»; 10.01.05 – «Порівняльне літературознавство» / Анатолій Євгенович Нямцу ; НАН України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К., 1997. – 34 с.
12. Нямцу А. Є. Євангельские образы и мотивы в русской литературе / А. Е. Нямцу. – Ч. 1. – Черновцы : Рута, 1998. – 80 с.
13. Остащук І. Б. Релігійно-філософський дискурс у романах Наталени Королевої : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 – «Українська література» / Іван Богданович Остащук. – Івано-Франківськ, 2004. – 195 с.
14. Прокопів Ю. В. Сучасна українська проза крізь призму християнської традиції (на матеріалі творів Степана Процюка, Юрка Гудзя й Миколи Закусила) / Юлія Володимирівна Прокопів. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 80 с.
15. Сулима В. І. Біблія і українська література : [навч. посіб.] / Віра Іванівна Сулима. – К. : Освіта, 1998. – 400 с.
16. Сухарева С. В. Біблійна герменевтика української польськомовної прози кінця XVI – початку XVII ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 – «Українська література» / С. В. Сухарева. – К., 2008. – 20 с.